

Daşoguz beglerbegi Oraz hanyň gadymy oguz şäheri ~ Ürgenç...

Category: Kitapcy, Nukdaýnazar, Sözler, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 21 января, 2025

Daşoguz beglerbegi Oraz hanyň gadymy oguz şäheri ~ Ürgenç...
«HÜÝR-ÜRGENÇ» TAPYLARMYKA?

Türkmeniň taryhy zamanalaryna siňip gidýän «Ürgenç» sözüniň aslyýeti barasynda käbir pikirleri öz şahsy nukdaýnazarymdan aýtmagy makul bildik. Eýsem, häzirki Daşoguz welaýatynyň Köneürgenç etrabynyň adynyň bir bölegu bolan «Ürgenç» sözüniň manysy nämekä?

Taryhdan mälim bolşy ýaly, ol köplenç «Gürgenç» ady bilen bellidir. Käbir alymlaryň pikirine görä, munuň özi «Hazynalar mesgeni» diýen manyny berýär. Orta we Alynky Aziýanyň ýurtlarynda «Urgwa», «Urwa», «Gürgenç», «Ürgenç» ýaly dürli oba, ilatly ýerleriň barlygy aýandyr. Munuň özi şol bir gadymy çeşmä alyp gidýär. Mukaddes hasaplanylýan «Awesta» kitabynyň käbir baplarynda «Urgwa» hakynda käbir özüne çekiji ýazgylar bar. Şol kitapda bellenilişi ýaly, bu ýurt örän baý, ekerançylyk, bagçylyk, awçylyk bilen meşgullanýan ajaýyp ülke hökmünde görkezilýär. Platondan we Gerodotdan galan ýazuw ýadygärliklerinde bolsa, Hazar deňziniň (Kaspi deňzi) gündogarynda tä Oksus (Amyderýa) çenli ýaýlyp ýatan düzlüklerde uzyn boýly, daýaw, görmegeý adamlar awçylyk, balykçylyk, çarwaçylyk hem daýhançylyk bilen meşgullanýanlygy baradaky pikirler duşulýar. Elbetde, gadymy türkmen sözi bolan «Ürgen» («üremek» ýa-da «döremek» -t.b.) sözünden gaýdýan bolmagy-da mümkin. Çünki «Ürgen» sözi «Ürgün» görnüşinde ulanylyp, ol «rahat ýer, asuda ýer» diýen manyny göz önünde tutýan bolsa gerek.

Bu sözüň başga bir manysyna nazar aýlamam has-da gyzyklydyr. «Gürgenç» sözüniň asly «Hüýrgenç» sözünden gaýdýandygyny halk rowaýatlaryndan bilip bolýar. «Hüýr» diýen gyz bilen «Genç» diýen oglanyň söýgüsi bilen baglanyşdyrylýar. Eger «Hüýr»

sözünüň (mysal üçin, hüýr gyz) «Güneş», «Bagt» manysyny berýänligini, «Genç» sözünüň bolsa «Hazyna» diýen manyny aňladýandygyny göz önüne tutsak «Gürgenç» ülkesi ~ «güneşli ülke», «bagtly ýaşayan ülke» diýen düşünyäni aňladýar.

Diýmek, bu ülke hakynda, Platon aýtmyşlaýyn, biziň eramyzdan ozalky üç müň ýyllykda hem ýatlanýan bolsa, munuň özi Oguz hanyň ýaşan asyrlaryna gabat gelýär diýseň hakykatdan daş düşdügimiz bolmasa gerek.

(Goşmaça: belki-de Oguz hanyň prototipi hasaplanýan Ugurjyk Alpyň adyndan gözlemelidir? «Oguz» sözünüň käbir çeşmelerde «ogur» (oguz) bolup gidýän ýerleri-de bar. Ýa-da «howur» sözünüň hem bu ýer adyna galtaşygynyň bolup biljegini hem ünsden düşürmesek, onda ýokarda awtoryň «güneşli ülke» gipotezasyna golaýlaşyberýäsem, ýagny, «howurly ýurt». Siňe syn etseň, bu sözden «Horezm» sözünüň hem etimologik gelip çykyşyny takykklamak ähtimallygy döreýär. (Howur – howr – hor). Eger bu çaklama hakykata bap geläýse, onda Horezm bilen Ürgenç atlarynyň düýbünüň birdigi ýüze çykýar. Ýeri gelende bir zady nygtap geçmek isleýäris: bardy-geldi bu çaklamamyz nädogry bolup çykaýanda-da (ýagny bu iki ada «howur» baglanyşygynyň barlygy), barybir biz «Horezm» we «Ürgenç» sözleriniň etimologik gelip çykyşy boýunça bir kökden gelip çykandygyna ynanýarys. Sözüň we sesiň dil taryhy nukdaýnazaryndan dogry öwrenilse, döwürleýin ses üýtgeşmesine sezewar bolup, başgarak röwüşdäki söze öwrülişi seljerilse, köp zatlary anyklap bolsa gerek. Şu ýerde awtoryň makalasyna ýene bir çaklamany hem goşasymyz gelýär: «Gorkut ata» eposynda Salyr Gazan döwründe içoguzlar bilen daşoguzlaryň arasyna düşen bir öýke-kineden söz açylýar. Daşoguzlaryň hany Oraz han Salyr Gazan toý edende özüni we daşoguz beglerini toýa çagyrmandygy üçin ondan öýkeleýär. Soň Salyr Gazan Daşogza baryp, daşoguz beglerinden ötünç sorýar. (Bu rowaýaty Türkmenistanyň ilkinji Prezidenti Saparmyrat Türkmenbaşy hem Daşoguz saparlarynyň birinde agzap geçipdi.) Üns beriň: Gadymy we Orta asyrlarda bir ýurt, bir döwlet, bir dinastiýa ýa-da bir il bir adamyň, esasanam nesilbaşynyň ýa-da hökümdaryň ady bilen baglanyşykly

gelyändir. Gadymy taryhda öz ady bilen bilen şäher guran hökümdarlaram az bolmandyr. Muña Aleksandriýa ady bilen birnäçe ýurtda harby berkitme maksatly şäherleri guran Aleksandr Makedonskiniň ady mysaldyr. Ýa-da Nuh pygamberiň agtygy, ähli türki kowumlaryň atasy Türkiň adyny ýatlaň. Döwlete at beren şahsyýetlerem az däl. Seljukly, Osmanly, Sefewiler, Babyr imperiýalarynyň adynyň Seljuk beg, Osman Gazy, Şeýh Safyuddun, Muhammet Babyr ýaly şahslar bilen baglanyşyklydygy köplere mälimdir. Belki-de, «HOREZM» we «ÜRGENÇ» atlarynyň manysyny daşoguz begleriniň begi ORAZ HANYŇ gözlemek gerekdir? (Horezm – Oraz hanyň ili, Ürgenç – Oraz hanyň oturan kenti?) Gelejekde, bu barada giňişleýin ylmy makala bilen çykyş ederis -t.b.)

Gojalar «Hüýr-Genç» dessanynyň bolanlygyny aýdýarlar. Belki müňýyllyklarda ýaşan, dessan taryhyň «tozanyna» garylyp, ýok bolup giden bolmagy-da gaty bir geň däl. Mundan başga-da «Awesta», «Injil», «Gurhan» ýaly mukaddes kitaplarda ýatlanylşyna görä, «ürgenç» sözüniň gelip çykyşy «Howarezm, Ekeoguz, Amyderýa ürgesi, Orta Hoşmytan» ýaly düşüňjeler bilen baglanyşykly bolmagy-da ähtimal.

Diýmek, «Ürgenç» sözüniň asly örän gadymyýete alyp gidýänligi şübhesizdir. Çünki, türkmeniň her bir sözüniň taryhynda halkyň, onuň ýaşap geçen ülkesiniň taryhy ýatyr. Şol taryhy örän ünsli öwrenmek, söz aslyna ýetmek dilçileriň, taryhçylaryň, döredijilik işgärleriniň berjaý etmeli uly işleriniň bir bölegidir.

Jamma MEREDOW. Taryhy makalalar